

Středověký špitál na místě bývalých kasáren na náměstí Republiky na Novém Městě pražském ve světle historických pramenů

Kateřina Samojská – Petr Juřina

Mediaeval Hospital on the Site of a Former Barracks in náměstí Republiky Square, in Prague's New Town, in the Light of Historical Sources

This contribution reviews available information on the history of the mediaeval Hospital of Sts. John and James, located on the corner of today's Náměstí Republiky Square and Na Poříčí Street in Prague's New Town, on the basis of older literature and analysis of archive sources. Having gone through the written records from the New Town council from the 15th–17th centuries and the Provincial Archives, the authors present information leading to a more precise location for the hospital, to an estimate of its size and the periods of its activities, thus supplying background for the interpretation of buildings revealed by rescue research. These are connected, in all probability, with the hospital and the buildings housing its wider economic activities. The article also features a summary of the results of archaeological research, including a description of sites and constructions associated with the hospital.

Klíčová slova/keywords

středověký špitál/medieval hospital – středověká charita/medieval charity – archeologický výzkum na Náměstí Republiky na Novém Městě Pražském/archaeological excavations in Náměstí Republiky (square), New Town of Prague

Středověký špitál pro chudé, zvaný Jana Jakubova, s kostelíkem Panny Marie byl založen na nároží staroměstského Příkopu a ulice Šilinkovy (nyní náměstí Republiky a ulice Na Poříčí v místě dnešního kapucinského kostela) v polovině 14. století a působil zde pak více než dvě stě let. V rámci středověké metropole, jakou byla Praha za Karla IV., představoval důležitou součást vybavení města charitativními institucemi a stál v popředí tehdejších obecně prospěšných projektů. Zdejší nemocniční tradici obnovili po zhruba stoleté odluce kapucini, kteří se zde v 17. a 18. století věnovali péči o nemocné ve svém klášteře postaveném na místě středověkého špitálu.

1. Založení, financování a správa špitálu

Založení špitálu bylo soukromou fundací, za jeho vznikem nestála přímá iniciativa panovníka ani některé z tehdejších církevních institucí či řádů, nýbrž soukromá iniciativa bohatého měšťana a dvořana Jana, syna Jakubova, z rodu Velflovců. Vácslav Wladivoj Tomek cituje zápis v nejstarší knize staroměstské z roku 1350, podle kterého věnoval ve své závěti 2000 kop grošů na „zřízení a výbavu špitálu u cesty, kterou se chodí do Hor“. Z této částky bylo ročně špitálu vypláceno 200 kop (Tomek 1870, 233). Velflovcové náleželi k nejpřednějším patricijským rodům středověké Prahy a jejich příslušníci zastávali vysoká místa v městské i státní správě. Jan Jakubův byl staroměstským konšem a v prvních letech panování Karla IV. působil také jako správce kutnohorských stříbrných dolů. Jako nanejvýš logické se v tomto kontextu jeví založení špitálu při výpadové komunikaci směřující ze Starého Města do Kutné Hory a zároveň v těsné blízkosti velflovického pražského sídla, které se nalézalo u Odrané brány (pozdější Prašné brány).

Podle W. W. Tomka náleželo ke špitálu kromě vlastních špitálských stavení s kostelíkem také širší hospodářské zázemí. Předně nárožní dům zvaný V Ráji s jiným menším domem, velký pivovar a dvůr se zahradou a stodolou. Z Tomkovy interpretace, s použitím dnes neznámých pramenů, není bohužel zřejmé, zda toto hospodářské a stavební zázemí opatřil špitálu již jeho fundátor v době založení, nebo mu připadlo až časem (Tomek 1871, 252). Jisté je, že toto hospodářské zázemí bylo pro provoz špitálu životně důležité. Pivovar, ať už pronajatý či pod přímou správou špitálu, přinášel stálý plat a navíc ještě zajišťoval pivo pro vlastní spotřebu špitálníků. V roce 1393 například tehdejší patricijský správce špitálu František Rokycanský prodal pivovar V Ráji sladovníku Ješkovi s podmínkou, že ročně budou špitálu plynout z provozu pivovaru dvě kopy grošů. Kromě toho byl nový majitel povinen zdarma pro potřeby chovanců špitálu sladovat ročně 100 strychů dodaného obilí. Lze soudit, že z tohoto sladu vařil špitál pivo pro vlastní potřebu či na prodej (Tomek 1870, 227).

Povinností fundátora (nebo jeho dědice) v roli správce špitálu bylo i obstarávat a spravovat nejrůznější dotace, většinou ve formě stálých ročních platů a důchodů zakotvených především v testamentech měšťanů. Je známo, že například v druhé polovině 14. století byl zdejší špitál podporován výnosem z činží vybíraných ve velflovických staroměstských domech, a to ve výši 9 kop grošů českých ročně (Nový 1987, 62). Špitál později vlastnil i venkovské statky a mohl tak rozmnožovat majetek vlastním hospodařením. Tak například v roce 1502 daroval špitálu Jan Hlaváč z Třebířích, hofrychtér královských měst, vesnice Čelechovice a Strašecí. Tyto vsi původně náležely starším správčům špitálu Štukům, se kterými byl Jan Hlaváč z Třebířích spřízněn. Za dar si vymínil podíl na správě špitálu (Tomek 1886, 424).

Ze stálých rent plynoucích z majetku fundátora, z darů i z vlastního hospodaření byl zajišťován plat rektora, kaplana, obživa špitálníků a snad i platy dalšího personálu. Ačkoli si měšťanský správce špitálu podržel vliv na jeho správě, samotný chod instituce byl řízen rektorem duchovního stavu. Z písemných pramenů (akta pražské konsistoře) je u špitálu Jana Jakubova známo jméno rektora Mikuláše, který byl zároveň i kaplanem, zmiňovaného k létům 1373 a 1376, kaplana Václava (1402) a k roku 1436 dvou laických špitálních sester – Kačky a její mistryně Zuzany (Tomek 1870, 234). Nezodpovězená zůstává prozatím otázka, zda se na chodu špitálu podílel nějaký mnišský řád sídlící v jeho okolí, jako to bylo obvyklé u ostatních, hlavně starších pražských špitálů. Místo špitálu bývalo vybíráno například v blízkosti některého z rytířských řádů, které mají péči o nemocné zakotvenou ve svých regulích. Nabízí se hypotetická, ač nijak nedoložená, účast řádu německých rytířů, sídlících od roku 1233 až do husitských válek u kostelíka sv. Benedikta, který stával na místě dnešního obchodního domu Kotva. Němečtí rytíři se ke sv. Benediktu přestěhovali z nedalekého dvora u sv. Petra na Poříčí, který byl jejich prvním působištěm v Praze a v Čechách vůbec (Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 518).

Měšťanský správce špitálu byl tedy povinen se celý život starat o jeho činnost a prosperitu. Právo správy špitálu bylo přitom dědičné a přecházelo na jeho potomky, mohlo být rovněž v rámci dědičného řízení děleno. Správci náleželo také právo rozhodovat o tom, kdo bude do špitálu přijat. Byla to záležitost natolik prestižní, že mohla vést až k soudnímu sporu mezi dědici. V případě zdejšího špitálu například přešlo přijímací právo příbuzenskými svazky na počátku 15. století dílem na staroměstskou rodinu Štuků a dílem na rod Rokycanských. Ve staroměstské soudní knize je z roku 1418 zachován zápis sporu mezi jejich tehdejšími představiteli – Annou Štukovou (rozenou Velflovcovou, provdanou za Václava Štuka) a Machnou

(vdovou po Františku Rokycanském) – právě o právo přijímací. Tento spor rozsoudili staroměstští konšelé tak, že právo přijímací bude úměrné výši poskytovaných dotací. Například měla mít tedy Anna Štuková právo přijímat do špitálu dvě třetiny osob a Machna vdova pouze jednu třetinu. Vždy však pouze tehdy, bude-li ve špitále místo (Tomek 1870, 234).

2. Funkce špitálu a jeho úloha

Středověký špitál byla charitativní instituce zahrnující více funkcí, nejen výhradně nemocniční. Poskytoval přístřeší, jídlo a jiné zaopatření lidem v nouzi obecně, chudým i nemocným. Péče o nemocné kráčela ve středověku ruku v ruce s péčí o chudé a obojí lze jen těžko rozlišovat. V tomto smyslu byl tedy středověký špitál podobný spíše útulku či domovu nežli nemocnici v dnešním významu toho slova. I zde samozřejmě existovaly specializace. Některé špitály byly zaměřeny na poutníky vyčerpané cestováním z dalekých zemí (proto byly často umísťovány při městských branách u vyústění dálkových cest), jiné sloužily pro příslušníky řádových kongregací (většinou ve správě rytířských řádů), leprosaria shromažďovala nevyléčitelně nemocné trpící malomocenstvím za městskými hradbami, další špitály sloužily výhradně pro zchudlé měšťany a další pro městskou chudinu. K tomuto poslednímu typu lze nejspíše přiřadit podle zmínek v písemných pramenech právě špitál Jana Jakubova. Kapacita podobných zařízení dosahovala maximálně několika desítek ubytovacích míst.

Neméně zajímavou otázkou je motivace fundátora k založení a provozování nákladné soukromé špitální nadace. Založení, správu a financování útulku pro chudé výhradně pod měšťanskou patronací nutno jistě chápat jako výraz na svou dobu vyspělého charitativního citění. Tento akt sám o sobě zajišťoval fundátorovi vysokou společenskou prestiž a v duchu křesťanské víry i naději na spásu jeho duše, a to tím spíše, čím déle takový špitál fungoval a zaznívaly odtud děkonné modlitby zaopatřených a chudých. Také proto bylo pamatováno na zádušní mše, sloužené ještě řadu desetiletí po správcově smrti (Philpotts – Sloane – Thomas 1997, 6). Z roku 1402 pochází například zpráva o několik let zadržovaném platu kaplanovi za zádušní mše sloužené u hlavního oltáře špitálního kostela Panny Marie na památku správce Václava Štuka. Vdova Anička Štuková měla za tyto služby vyplatit kaplanovi dlužných více než 23 kop grošů českých (Tomek 1870, 233). Neméně důležitá byla výsada správce a jeho rodiny být pohřben před oltářem špitálního kostela.

3. Zakladatel špitálu a jeho nástupci a potomci

Z rodu Velflovců se v době Karla IV. rekrutovala řada společensky vlivných osobností, zvláště městských úředníků. V témže roce, kdy Karel IV. založil Nové Město pražské a jmenoval jeho vůbec první radu, dosadil též nové konšely do rady Starého Města pražského, v jejich čele pak stanul právě bohatý Velflovc Jan Jakubův (Tomek 1871, 253). Týž působil v prvních letech panování Karla IV. jako správce kutnohorské urburry (tj. královských stříbrných dolů, přeneseně administrativy vybírající daň z dolování stříbra pro panovníka). V roce 1351 mu Karel IV. spolu s dalšími úředníky svěřil vedení finančního narovnání s württemberskými hrabaty. Dlužná částka v této finanční kauze byla pojištěna právě na kutnohorské urburě (Tomek 1871, 437). Z uvedených faktů vyplývá, že zakladatel novoměstského špitálu Jan Jakubův byl významným úředníkem a finančníkem své doby. V průběhu druhé poloviny 14. století vlastnili Velflovcové v Praze řadu domů, většinou situovaných na Starém Městě. Mezi nimi vynikal „domovský“ objekt vedle brány (dnešní Prašné) naproti sv. Ambroži a špitálu, dále dům řečený U věže za sv. Mikulášem na Staroměstském rynku, dům čp. 553 v ústí Celetné ulice a dům čp. 548 v ústí Železné ulice do Staroměstského rynku. Velkorysá gotická přestavba dvorního křídla domu U jednorozce čp. 548-I s cihlovými arkádami v přízemí a arkýřem v patře mohla hypoteticky souviset s Velflovcí, ale bývá spíše literaturou datovaná na počátek 15. století (Muk 1973, 174). Zajímavá je v kontextu společenských aktivit tohoto rodu skutečnost, že v dalším z velflovcových objektů – domu čp. 186 v Karlově ulici na Starém Městě – našly na samém sklonku 14. století útočiště zbraslavské bekyně, které se zaměřovaly mimo jiné na péči o chudé děti a sirotky (Tomek 1865, 65). Často také nalézáme v souvislosti s Velflovcí zmínky o podacím právu v různých staroměstských chrámech, které se pojilo s financováním oltářů a jiného vybavení. Prestižní záležitostí bylo nepochybně získání poloviny podacího práva k týnskému kostelu, kde druhá polovina náležela vyšehradské kapitule (Tomek 1871, 437).

Dalším doloženým správcem špitálu byl František Rokycanský, kterého v letech 1383–1406 nalézáme mezi staroměstskými konšely. Jeho otec zastával úřad purkmistra viničních hor (1359) a účastnil se zejména vysazování vinic na pozemcích kláštera sv. Ambrože za Koňskou branou. Rokycanští vlastnili dům na nároží Dlouhé třídy u kostela sv. Ducha, který patřil dříve Ondřeji Štukovi. Tady lze patrně hledat souvislost se spolupatronací Štuků a Rokycanských nad špitálem, která zůstává ne zcela objasněna (Tomek 1871, 458). Byl to právě František Rokycanský, který výhodně odprodal nárožní dům V Ráji pod ročním platem plynoucím špitálu (Tomek 1870, 227).

Místopisnou souvislost držby objektů bývalého špitálu se podařilo vysledovat v rodině Štuků a to od první čtvrtiny 15. století až do roku 1575. Syn Václava Štuka a Anny z Wrapic (která se též soudila s Machnou Rokycanskou o právo správy špitálu) – Johánek Štuk se sídlem na Pitkovicích – zdědil v roce 1443 po rodičích právo správy špitálu (Tomek 1871, 423). Jeho vnuk Zdeněk z Pitkovic ukončil rodinnou tradici patronace špitálu tím, že jej již jako pustý objekt prodal v roce 1575 Janu Bezděckému z Bezděčí hory, sekretáři při apelacích, který si jej již jako soukromý dům přestavěl pro účely rezidenčního bydlení (NA, Desky zemské, 40, 15).

4. Špitál Jana Jakubova v kontextu pražského špitálnictví ve 14. a 15. století

Druhá polovina 14. století znamenala výrazný přelom v dějinách pražského špitálnictví. V relativně krátkém čtvrtstoletí vznikají čtyři nové špitály s rozdílnou specializací – dva založili prakticky současně dva staroměstští patricijové, dva další o něco později arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. První z arcibiskupských fundací byla založena roku 1364 ve vyšehradském podhradí nedaleko ústí Botiče do Vltavy a měla poskytovat zaopatření dvanácti zchudlým měšťanům. V době předhusitské byl tento špitál spravován vyšehradskou kapitulou pod stálou kontrolou pražských arcibiskupů a plynul mu roční důchod 70 kop grošů českých plus dotace měšťanů v různé výši (Tomek 1875, 259; Ekert 1884, 504). V letech 1374–1375 založil Jan Očko z Vlašimi druhý špitál na Hradčanech poblíž kostela sv. Benedikta jako útulek pro přestárlé duchovní z pražské diecéze s ročním důchodem 51 kop grošů českých (Tomek 1875, 259; Nový 1987, 66). Dle Schallera měl tento špitál kapacitu 18 míst (Secký 1928, 20). Obě arcibiskupova nadání měla dlouhou kontinuitu.

Těsně po polovině 14. století se v Praze objevuje nový fenomén – špitály pod měšťanskou patronací jako výraz charitativního citění a společenské prestiže vlivných patricijů (zatímco v západní Evropě jsou špitály zakládány jedinci nebo konsorcií měšťanů běžně již od konce 12. století). Na Starém a Novém Městě jsou známy dvě takové fundace: špitál Jana Jakubova s kostelem

Panny Marie před branou sv. Benedikta (1350) v blízkosti benediktinského kláštera u sv. Ambrože a špitál Bohuslava z Olbramovic s kostelíkem sv. Šimona a Judy (1354) Na Františku, v blízkosti kláštera klarisek a menších bratří, a zaniklého kostela cyriaků sv. Kříže Většího (dnešní objekt čp. 847-I U Milosrdných). Oba byly koncipovány jako špitály pro chudé a součástí nadání byly stále platy z městišť v majetku fundátorovy rodiny i ze vsí na venkově. Tyto fundace zachovávaly dědičně možnost kontroly fundátora a jeho rodiny nad chodem špitálu, i když byly řízeny rektorem duchovního stavu. Autonomii těchto měšťanských špitálů dokládá například skutečnost, že dotace nebyly zanášeny do knih pražského arcibiskupství (Nový 1987, 64). Novější historická literatura charakterizuje obě měšťanská špitální založení jako nástroj udržení společenského vlivu a moci zakládajících patricijských rodin v době, kdy tzv. starý patriciát ve městě ztrácí vlivné postavení a jeho členové odcházejí na venkov a včleňují se mezi zemskou šlechtu. Tento proces, který ve městech vede k úbytku členů starých měšťanských rodin v městské samosprávě, kulminuje na počátku 15. století. Také byl vysloven názor, že mohlo jít dokonce o jakýsi výraz soutěživosti a rivality mezi vlivnými staroměstskými rody – Velflovci a Olbramovci (Nový 1987, 67). Určení obou „měšťanských“ špitálů se od sebe lišilo. Zatímco velflovický špitál byl útlukem chudiny (hospitium), špitál Olbramoviců sloužil spíše jako nemocnice (infirmary). Více je o ekonomickém zázemí špitálu známo z konkurenční olbramovické fundace, kde je zachován přepis svolovací listiny Karla IV. o výši roční renty. Tento stěžejní pramen bohužel ke špitálu Jana Jakubova chybí (Nový 1987, 62). První zmínka o Bohuslavově špitálu pochází z roku 1354 (Tomek 1865, 211 – staroměstská soudní kniha od roku 1350). V roce 1362 dosáhli Olbramovicové od Karla IV. svolení, aby mohli rozšířit špitální fundaci o důchod ve výši 90 kop grošů českých ročně, a nedlouho poté připojili dalších 30 kop grošů českých. Příjmy olbramovické nadace byly pojištěny obvyklým způsobem na rentě ze vsí Voděrady a Chocence (58 kop grošů českých ročně) i na platech z domů uvnitř Starého Města pražského ve výši dvě a půl kopy grošů českých ročně (Nový 1987, 64 – Teige 1922, 200 – přetisk svolovací listiny). Špitální kapli sv. Šimona a Judy příslušející ke špitálu vysvětil arcibiskup Arnošt z Pardubic někdy v letech 1344 – 1357 (Vlček a kol. 1996, 490). Bohuslavův špitál se nalézal pod správou Olbramoviců ještě v 15. století. V době, kdy si zde čeští bratři budovali svůj sbor (kostel sv. Šimona a Judy), byl starý špitální kostelík využíván německými kalvinisty. Nemocniční tradice zde byla obnovena s příchodem milosrdných bratří po roce 1620 – v té době sloužil starý špitální kostelík, nově přepatrovaný dále jako nemocnice (Vlček a kol. 1996, 490). Nemocniční využití kláštera milosrdných bratří se udrželo nejen po celé 18. a 19. století, ale objekty slouží jako nemocnice dodnes.

5. Lokalizace špitálu, jeho stavební podoba a rozsah na základě písemných pramenů

Lokalizace špitálu na základě rozboru písemných pramenů není jednoznačná, určení polohy je možné pouze na základě nepřímých indicií (obr. 1).

a) Národní poloha špitálu s využitím starších objektů

Objekt špitálu je na nároží dnešní ulice Na Poříčí a náměstí Republiky lokalizován nejstarší zmínkou o jeho existenci – zprávou o založení špitálu z roku 1350. Podle ní byl založen před branou při cestě, kudy se chodí do Kutné Hory („... *penes viam, ubi itur ad Montes...*“), což byla ve středověku právě ulice Na Poříčí (Horská, Šilinkova), zakončená v novoměstských hradbách Horskou branou (Tomek 1870, 233).

1) Při archeologickém výzkumu prováděném již v prostoru náměstí před kasárenami bylo odhaleno starší kvádromané nároží objektu stojícího na rohu ulice Na Poříčí a náměstí Republiky. Jeho stáří bylo vyhodnoceno jako předlokační (před založením Nového Města pražského) a tento náález by bylo možné hypoteticky spojovat se starším dvorcem V Ráji.

Podle všeho nevznikl špitál na „zeleném drnu“ bez okolního stavebního kontextu. Zmínované nároží bylo tehdy již zastavěno, a to nárožním dvorcem V Ráji, jímž začínala souvislá řada asi třiceti domů starší předlokační zástavby stojících mezi branou sv. Benedikta a vltavským břehem, jejichž fasády byly obráceny ke staroměstskému příkopu. O těchto domech existovaly podle Tomka písemné zmínky (dnes již neověřitelné) ještě z doby před založením Nového Města pražského, a byly tedy v širším kontextu součástí předlokační struktury a zástavby Poříčí a Petruské čtvrti (Tomek 1871, 254). Právě dvorec V Ráji se stal součástí širšího hospodářského zázemí špitální fundace, když byl v neznámé době před rokem 1393 přičleněn ke špitálu (Tomek 1870, 227) 1). Není dokonce vyloučeno, že byl součástí špitálu již v době jeho samotného založení. Usadit špitální instituci do konstituovaného prostředí s hospodářským zázemím nesoucím zisk bylo snazší, nežli budovat areál na zeleném drnu, a v pražském prostředí druhé poloviny 14. století pro tento přístup existuje řada analogií (například založení kartuziánského kláštera na Smíchově). Pro výše uvedené důvody je třeba předpokládat cílenou výstavbu nových špitálních objektů, pokud takové v první fázi jeho existence vůbec byly, teprve v druhém pořadí od nároží při ulici Na Poříčí, za uliční frontou starších objektů obrácených do Příkopu, neboť v uliční frontě obrácené ke staroměstskému Příkopu již stály starší domy. Nové špitální objekty by pak nejspíše zahrnovaly kostel nebo kapli a objekt sloužící ubytování špitálních, pokud v počátcích nebylo i pro tento účel využito starších domů.

b) Stavební rozsah špitálních objektů a časové vymezení činnosti špitálu

Špitál se rozrůstal, co se týče stavebního rozsahu, v druhé polovině 14. století, a maximálního rozsahu dosáhl v roce 1418. V průběhu tohoto období také předpokládáme výstavbu nových špitálních objektů. V neznámé době před rokem 1393 získal špitál nárožní dům V Ráji s dalšími menšími objekty, s pivovarem a dvěma sladovny: „*Domum dictam Rag cum domo Wanyonis et parvam domunculam, braseatorium desertum nec non magnam curiam et mangum braseatorium cum orto et horreo, cum medio priveto retro domu dictam Rag, sitis in una area contigue...*“ Tento majetek byl však v roce 1393 odprodán tehdejší správce Františkem Rokycanským, aby přinášel špitálu stálý zisk (Tomek 1870, 227). V roce 1418 byl špitální areál dále rozšířen připojením dalšího domu, stojícího vzadu za špitálem již při ulici Na Poříčí, který přikoupila jeho tehdejší správce Anna Štuková: „*Domum cum area pro hospitali eidem domui adjacenti.*“ (Tomek 1870, 234). V době, kdy fundace dosahovala maximálního rozsahu, byl tedy špitální areál rozšiřován směrem na obě strany od nároží, zahrnoval postupně kromě zadních špitálních stavení s kostelíkem také nárožní dům V Ráji s pivovarem, stodolou, dvěma sladovny a dvěma dalšími menšími objekty (do roku 1393) a vzadu při ulici Na Poříčí další připojený dům (od roku 1418). Z písemných pramenů je sice znám počet a pořadí domů náležejících ke špitálu, nikoli však jejich přesný prostorový rozsah. Ten může být stanoven a upřesněn pouze na základě interpretace výsledků archeologického výzkumu. Objekty se logicky soustřeďovaly kolem dvora a přiléhala k nim zahrada. O rozsahu špitální zahrady a pozemků vypovídají zásadním způsobem dvě mladší zprávy pocházející z let 1498–1500. Tehdy totiž přikoupil lékař Jiřík Černý, majitel domu V Šrancích (který těsně přiléhá špitálu), pruh pozemku táhnoucí se za jeho domem až ke sladovnickému domu Na Poříčí zvanému Talavaškovice (dnešní čp. 1076 za jízdnou). Délka tohoto pozemku se shoduje s délkou pozdější kapucínské zahrady a pozemek byl Jiříkovi Černému odprodán přímým potomkem správců špitálu, jímž patřily v té době ještě i původní špitální objekty (AMP, 2090, f. 223). Lze tedy na tomto podkladě předpokládat, že hloubka špitální zahrady byla již v podstatě stejná jako u mladšího kapucínského areálu. Těž Jiřík Černý

2) Domy byly přístupné nejen z prostoru dnešního náměstí, ale směrem od dnešní jízdárny – právě z tohoto zmíněného prostoru – jakousi uličkou odbočující ulice Na Poříčí. Toto prostranství nebylo ani v pozdější době zastavěno soukromými domy. V pořadí ulice Na Poříčí následující domy ležely až v prostoru dnešní kapucinské jízdárny, ale ne blíž k nároží.

přikoupil ke svému domu již v roce 1498 pustou sladovnu, nalézající se za domem sousedícím zleva, která by mohla být vztažena k původnímu pivovarskému špitálnímu provozu (AMP, 2090, f. 149). Na základě rozboru novodobých písemných pramenů mohou být k širšímu špitálnímu areálu vztaženy tři domy stojící kdysi v linii dnešního náměstí směrem od nároží s ulicí Na Poříčí, jejichž místopis je prozatím zpracován od doby jejich zboření až do osmdesátých let 15. století. Je to nárožní dům zvaný Špitál (později Pustý špitál), dům řečený V Šrancích a sousední menší dům bez specifického domovního názvu. Všechny tyto tři domy tvořící scelený majetek vykoupili ve třicátých letech kapucini jako pozemkové jádro pro stavbu svého budoucího konventu s kostelem. Přesný prostorový rozsah těchto domů, které zanikly před stavbou kapucinského kostela a konventu, lze ale na základě písemných pramenů rekonstruovat jen přibližně (NA, ŘA kapucini, kart. 397, list B 14).

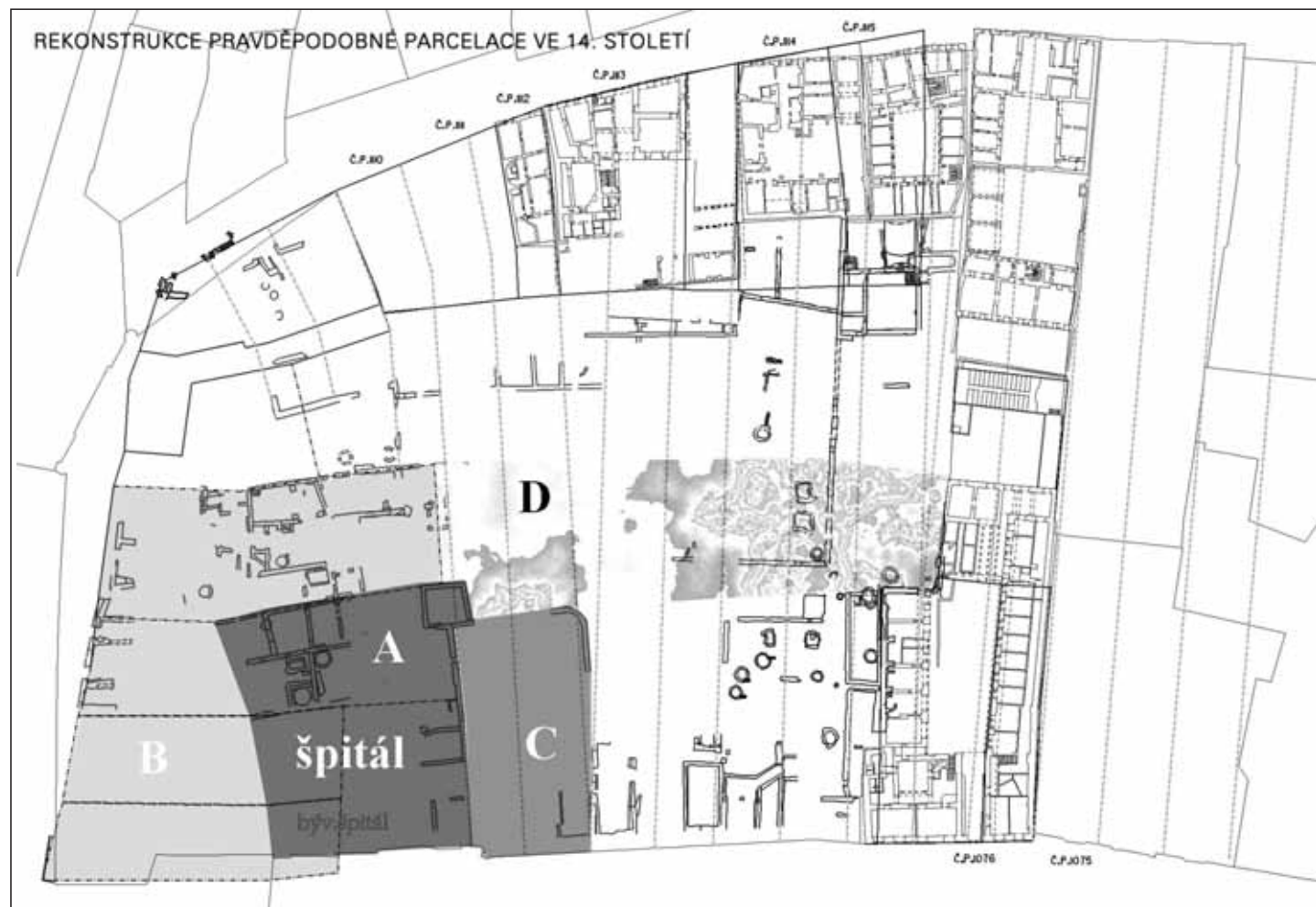
Také další písemné prameny pocházející z mladšího období zajímavým způsobem upřesňují polohu středověkého špitálu a pravděpodobnou dobu, kdy definitivně ukončil svoji činnost. Zatímco ještě v roce 1500 rozšiřuje špitál svoji nadaci, což prokazatelně dokládá jeho fungování, v letech 1530–1570 se jádro jeho objektů a pozemků (které nebyly přičleněny k okolním domům) dostává pod správu sousedního záduší sv. Ambrože. V roce 1575 se potomek fundátorů Zdeněk Pitkovský z Pitkovic domohl dědičného nároku na špitál, který mu byl vepsán do Desek zemských, aby jej vzápětí již jako „pustý“ objekt prodal pro účely soukromého rezidenčního bydlení (Tomek 1886, 424; AMP, 2193, f. 348; NA, DZM 6, lit. J 18, DZ 40 při vkl., 15 ve výročí vkl.). Také přítomnost lékaře chirurga Jiříka Černého, který bydlel v sousedním domě V Šrancích v letech 1500–1517, může ještě souviset s nějakou formou fungování špitálního provozu (AMP, 2090, f. 223, 2092, f. 168). Na základě těchto údajů je možné předpokládat definitivní ukončení činnosti špitální nadace ve čtyřicátých až šedesátých letech 16. století, tedy zhruba po její dvousetleté existenci.

Za nárožním domem zvaným Pustý špitál při ulici Na Poříčí existovala systematickým místopisem doložená proluka v šíři asi dvou domovních parcel, která nebyla ani později zastavěna městskými domy. Pořadí domů v ulici Na Poříčí začínalo až o něco dále, a to v místech dnešní jízdárny. Zmínovaná proluka vytvářela malé prostranství, odkud byly zezadu přístupné ony tři domy ztotožněné s původním špitálním areálem, i když se svým hlavním průčelím obracely ke staroměstskému Příkopu (AMP, 2199, f. 321, 2201, f. 49, 2201, f. 122, 312). 2)

Do tohoto prostranství spravovaného po zániku špitálu záduším sv. Ambrože umístili kapucini stavbu tzv. malého konventu. Mohlo by se přitom docela dobře jednat o původní špitální dvůr a otevřený přístup do středověkého areálu z ulice Na Poříčí. Potvrzuje to nepřímě i rozbor historických plánů kapucinského kláštera z konce 18. století (AMP, kart. 123, 143, inv. č. 82, 83, 84; NA, A XIX 11, inv. č. 1344). Ačkoli kapucinský klášter byl novostavbou od základů, navázala jeho situace ve vedení parcelních hranic a regulačních čar na situaci starších zbořených objektů. Šířka kapucinského kostela vychází pravděpodobně z šířky parcely nárožního domu Pustý špitál a šířka velkého konventu odpovídá předpokládané šířce tří parcel starších domů skoupených a zbořených pro stavbu kapucinského kláštera, jak bylo uvedeno výše.

Obr. 1
Pravděpodobný rozsah špitálu Jana Jakubova v letech 1350–1418 na základě analýzy písemných pramenů.

A: jádro špitálu (vlastní špitální objekty – infirmary a kostel),
B: domy tvořící širší zázemí špitálu (dům V Ráji, pivovar, sladovna),
C: rozšíření špitálu v roce 1418,
D: rozsah špitální zahrady a pozemků.

c) Umístění kostela, stavební podoba kostela a špitálu

Při umístění kapucinského kostela v rámci nově budovaného areálu ve třicátých letech 17. století zřejmě hrála úlohu kontinuita sakrálního místa – tj. existence středověkého špitálního kostela, na jehož místo byl pravděpodobně umístěn i barokní kapucinský kostel sv. Josefa. Obvyklé umístění kostela v rámci kapucinského kláštera totiž zpravidla bylo na sever od konventní budovy, což bylo v případě novoměstského konventu u sv. Josefa z nějakého důvodu porušeno. **3)** Takže ačkoli byl středověký kostel i špitál v rámci budování kapucinského kláštera zbořen, kontinuita sakrálního místa byla pravděpodobně zachována alespoň umístěním barokního kostela, respektive jeho presbytáře, na místo středověkého.

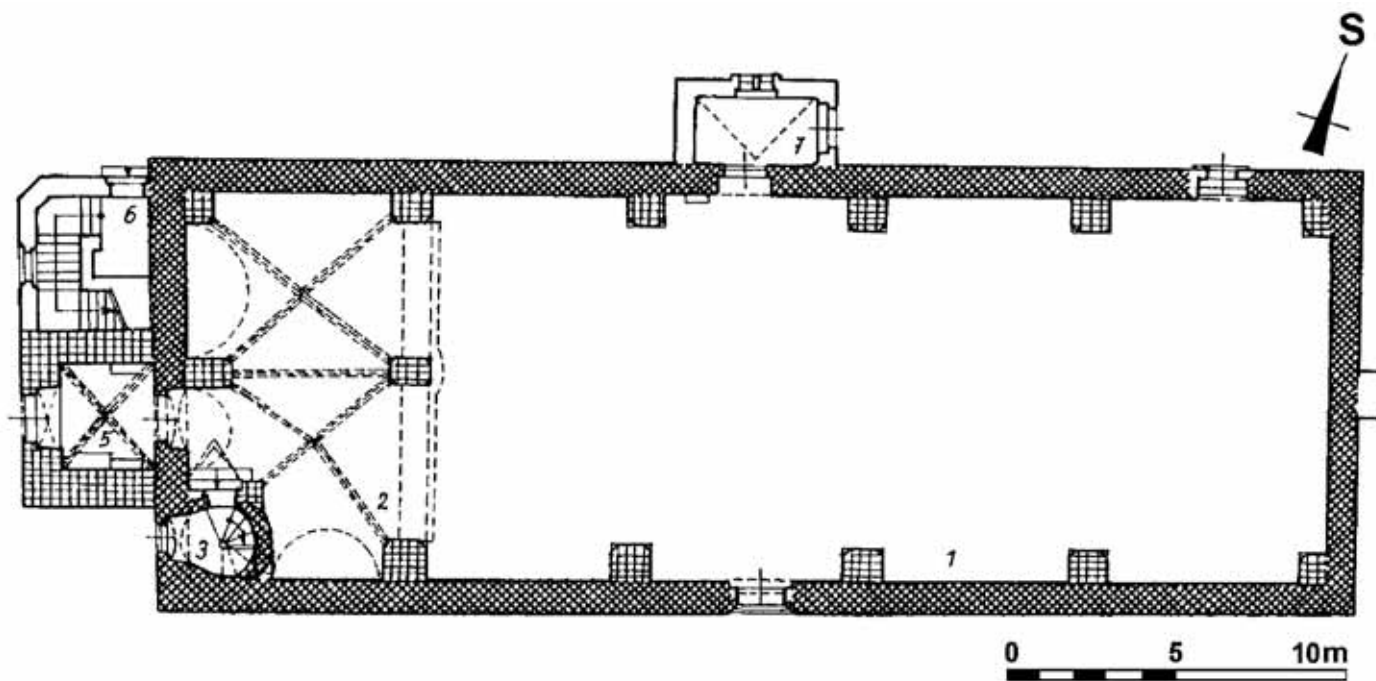
3) Za sdělení děkujeme Petru Mackovi.

Samotný kostel byl zřejmě menších rozměrů, neboť písemné prameny zaznamenávají kromě hlavního oltáře již pouze jeden postranní oltář sv. Marty (Tomek 1870, 234). Dále je třeba předpokládat, že špitální kostelík, který nebyl určen pro veřejnost, ale pro potřeby špitálníků, nemusel mít výraznou stavební podobu, ale ani zdůrazněnou urbanistickou polohu v rámci veřejného prostranství. Tomu by docela dobře odpovídala výše navrhovaná poloha uvnitř bloku ve druhém plánu za předními domy i ta skutečnost, že se kostel nemusel obracet svým průčelím do ulice. Ze zahraničních analogií je známo, že důležitou součástí špitálního kostela byla zvonice ve formě samostatně stojící věže, zvon mohl být eventuálně umístěn i v lucerně nad lodí. Časté bylo rovněž přímé prostorové napojení (např. triumfálním obloukem) se špitální halou, společným obydlím špitálníků tak, aby se i ležící chovanci špitálu mohli účastnit bohoslužeb.

4) Při interpretaci výsledků archeologického výzkumu v dané lokalitě se z rámce běžné středověké měšťanské zástavby na zkoumané ploše vymykají tři dlouhé nedělené sály s jednotným povrchem podlah. Mohly by být předběžně ztotožněny právě se špitálními provozem.

Jádrem středověkého špitálu bývala dlouhá obdélná budova obsahující jednolodní či dvoulodní halu (infirmarium), která, jak už bylo řečeno, mohla být přímo napojená na prostor kaple či kostela. U pražského špitálu Jana Jakubova však mohlo jít i o skromnější stavební formu, kdy budova špitálu mohla mít například podobu přestavěného městského domu či malého konventu. Bohužel z písemných pramenů neznáme ubytovací kapacitu špitálu. Jednotlivé objekty se nepochybně soustřeďovaly kolem malého prostranství, které mohlo mít charakter rajského dvora. Jako širší zázemí přiléhaly pak písemnými prameny doložené hospodářské objekty sladovny a pivovaru. Logickou funkční součástí areálu byl přiléhající hřbitov, doložená je rozlehlá zahrada (viz výše). **4)**

Ze středověkých špitálů na území Čech byl podrobněji poznán špitál u johanitské komendy ve Strakonících (**obr. 2**). V rámci stavebně historického průzkumu zde byla popsána jeho stavební obnova pocházející z poloviny 15. století. Ačkoli tento příklad pochází z doby o století mladší než špitál Jana Jakubova na Novém Městě pražském, je jeho podoba signifikantní s obecným vztahem ke špitálnímu stavebnictví. Nejspíše mezi léty 1442–1462 za velmistra Jošta z Rožmberka zde byla vystavěna dlouhá nemocniční budova o rozměrech takřka 9 × 36 m, obsahující oddělenou kapli nebo jen oltář sv. Markéty a především tradiční špitální halu, nejspíše dvoulodní s dřevěným stropem. Tento původní objekt, který byl rozpoznán ve hmotě dnešního renesančního kostela sv. Markéty, byl krytý strmější sedlovou střechou s trojúhelnými štíty a zřetelně se uplatňoval v panoramatu strakonické městské zástavby. Vstupy byly v průčelí opatřeny sedlovými portály a lomenými portály s profilací hruškovce (Kašička 1996, 65).

Obr. 2
Stavebně historický průzkum kostela sv. Markéty ve Strakonících podle F. Kašičky z roku 1996. Jádru objektu tvoří obdélná hala středověkého johanitského špitálu pocházející pravděpodobně z období 1442–1462.

Prameny a literatura**BAŤKOVÁ, R. A KOL. 1998**

Umělecké památky Prahy – Nové Město a Vyšehrad. Praha.

BLÁHOVÁ, M. 1987

Vývoj špitálů v raně feudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze, Documenta Pragensia VII, 44.

EKERT, F. 1884

Posvátná místa královského hlavního města Prahy II, 504.

HLEDÍKOVÁ, Z. 1987

Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. století, Documenta Pragensia VII, 74.

KAŠIČKA, F. 1996

Kostel sv. Markéty ve Strakoncích, Průzkumy památek II, 65.

MUK, J. 1973

K poznání gotického domu U zlatého jednorožce, Staletá Praha VI, 174.

NOVÝ, R. 1987

Pražské předhusitské špitály, Documenta Pragensia VII, 62.

PHILPOTTS, CH. – SLOANE, B. –**THOMAS, CH. 1997**

Excavation at the Priory and Hospital of St Mary Spital, London. London.

SECKÝ, R. 1928

Staropražské špitály. Praha.

TOMEK, W. W. 1865

Základy starého místopisu Pražského I. Praha.

TOMEK, W. W. 1870

Základy starého místopisu Pražského II. Praha.

TOMEK, W. W. 1871

Dějepis města Prahy II. Praha.

TOMEK, W. W. 1875

Dějepis města Prahy III. Praha.

TOMEK, W. W. 1886

Dějepis města Prahy VIII. Praha.

VLČEK, P. A KOL. 1996

Umělecké památky Prahy – Staré Město a Josefov. Praha.

VLČEK, P. – SOMMER, P. –**FOLTÝN, D. 1997**

Encyklopedie českých klášterů. Praha.

ZILYNSKYJ, B. 1987

Špitály Nového Města pražského v pohusitské době, Documenta Pragensia VII, 91.

Seznam archivních pramenů**NÁRODNÍ ARCHIV (NA)**

Desky zemské, 40, 15.

Desky zemské menší, 6, lit. J 18, DZ 40 při vkl., 15 ve výročí vkl.

Řádový archiv – kapucini, kart. 397, list B 14.

Státní sbírka mapová, II díl, heslo Praha II, A XIX 11, inv. č. 1344. Plán kláštera kapucínů u sv. Josefa (část budovy pro blázinec)

ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY (AMP)

Manuál radní, 2090, f. 149, 223.

Knihy trhová, 2092, f. 168, 2193, f. 348, 2199, f. 321, 2201, f. 49, 2201, f. 122, 312.

Technické prezidium, kart. 123, 143, inv. č. 82, 83, 84 – Plány kapucinského kláštera od F. I. Hergeta z osmdesátých let 18. století

**Mittelalterliches Spital
auf der Stelle der ehemaligen
Kaserne auf dem Platz
der Republik in der Prager
Neustadtim Licht
historischer Quellen**

Aus der kulturhistorischen Sicht war die Gründung des mittelalterlichen Spitals von Jan Jakubův (1350), das an der Ecke der Příkop-Straße (Náměstí Republiky) und der Horská-Straße (Na Poříčí) in der Prager Neustadt erbaut wurde, eine interessante Tat. Sie gehört in die Kategorie sog. bürgerlicher Foundationen, die ausschließlich aus privater karitativer Initiative reicher Prager Patrizien entstanden und betrieben wurden. Während in Westeuropa sich städtische Spitaler bereits seit dem Frühmittelalter entwickelten, in Prag begegnet man ihnen erst in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Gründung des Neustädter Spitals fällt in die Zeit eines großen Aufschwungs der Prager Spitaler in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts – im kurzen Zeitraum wurden vier Spitaler mit verschiedener Spezialisierung gegründet, zwei davon aus Initiative des Prager Erzbischofs Jan Očko von Vlašim und zwei unter bürgerlichem Patronat (die zweite bürgerliche „Konkurrenzfoundation“ war das Olbramovicer Spital an der heutigen Kirche der hl. Simon und Juda im Stadtteil Na Františku, wo sich die Krankenhaus-tradition bis heute erhielt).

Das betreffende Neustädter Spital gründete der berühmte Altstädter Ratsherr Jan Jakubův, der sich auf dem Hof Karls IV. und als Verwalter Kuttelsberger Silberbergwerke betätigte. Für seinen Betrieb stellte er eine beträchtliche Geldsumme aus eigenem Nachlass zur Verfügung und gleichzeitig kaufte er wohl auch das ältere Gehöft „V Ráji“ mit der Bierbrauerei und Wirtschaftshinterland, das für die Versorgung des Spitals sorgte. Dieses Verfahren war keineswegs ausnehmend – zahlreiche Prager Klosterfoundationen jener Zeit waren im Milieu mit älterem Baukontext und ökonomischem Hinterland situiert. Die Situierung des Spitals auf die Stelle mit älterer Bebauung, die sich dort bereits vor der Lokation der Stadt befunden hatte, beeinflusste stark seine eigene architektonische und urbanistische Form.

Der gezielte Aufbau neuer Spitalobjekte, falls sie in der ersten Phase der Existenz des Spitals überhaupt existierten, wird in zweiter Reihe von der Ecke, entlang der Straße Na Poříčí angenommen, denn in der zur Altstädter Straße Příkop orientierten Straßenfront standen schon ältere Häuser, die teilweise durch das Spital genutzt wurden. Neue Spitalobjekte bezogen wohl die Kirche oder Kapelle ein sowie ein Gebäude für die Unterkunft der im Spital arbeitenden Ordensmitglieder, falls anfangs zur diesem Zweck ältere Häuser nicht benutzt wurden. Die eigene Spitalkirche war nach der Aussage von Archivquellen klein und bescheiden; möglicherweise war ihre Stirnseite nicht zur Straße orientiert und kam urbanistisch im öffentlichen Raum nicht zur Geltung. Anhand der Analyse historischer Pläne des Kapuzinerklosters (es wurde im zweiten Drittel des 17. Jahrhunderts auf der Stelle des abgerissenen Spitals erbaut) ist wahrscheinlich, dass die heutige Kapuzinerkirche des Hl. Josef und besonders ihr Presbyterium mit Rücksicht auf die Kontinuität des Sakralortes gerade die Lage inmitten der mittelalterlichen Spitalkirche einnahm. Den Kern des mittelalterlichen Spitals bildete eine lange Krankenhalle (Infirmarium), die manchmal auf die Kirche direkt räumlich anknüpfte. Im Rahmen der archäologischen Grabung wurden auf der betreffenden Fläche im zweiten Raumplan hinter vorderen Häusern drei lange ungegliederte Säle entdeckt, die mit dem eigenen Spitalobjekt gleichgesetzt werden könnten. Die nächste typologische Analogie im tschechischen Milieu stellt die Halle des Johanniterspitals in Strakonice dar, die bei der bauhistorischen Untersuchung des Kerns der Renaissancekirche der Hl. Margarete freigelegt wurde (**Abb. 2**).

Schriftliche Berichte jüngerer Provenienz aus der Neustädter Kanzlei und den Landtafeln präzisieren auf interessante Weise die Lage des mittelalterlichen Spitals und die Zeit, wenn es definitiv seine Tätigkeit beendete. Der topographische Zusammenhang des Eigentums der Objekte und der bürgerlichen Verwaltung des Spitals konnte in der Familie Štuk (Nachkommen des Fundators) nachgewiesen werden, und zwar von dem ersten Viertel des 15. Jahrhunderts bis zum Jahre 1575. Die Familientradition des Patronats über dem Spital beendete Zdeněk von Pitkovic, indem er das bereits wüste Objekt für die Zwecke einer privaten Residenz verkaufte. Anhand von Archivquellen ist das definitive Ende der Spitalfoundation in den 40er bis 60er Jahren des 16. Jahrhunderts anzunehmen, also nach einer fast 200 Jahre langen Existenz.

Was den Umfang des Spitalareals betrifft, wuchs das Spital in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts an und den Maximalumfang erreichte es im Jahre 1418. In Laufe dieser Zeit wird auch der Aufbau neuer Spitalgebäude angenommen. Im Jahre 1418 wurde das Areal durch das Anfügen eines weiteren Hauses erweitert, das hinter dem Spital an der Straße Na Poříčí stand. In der Zeit des größten Aufschwungs (bis 1418) bezog also das Klosterareal, das auf beide Seiten von der Ecke erweitert worden war, neben hinteren Spitalbauten mit der Kirche auch das Eckhaus „V ráji“ mit der Bierbrauerei, der Scheune, zwei Mälzereien und zwei weiteren kleineren Objekten und hinten an der Straße Na Poříčí ein weiteres Haus ein. Aus schriftlichen Quellen ist zwar die Anzahl und die Reihenfolge der zum Spital gehörenden Häuser bekannt, aber nicht ihr genauer räumlicher Umfang. Der kann nur anhand der Interpretation der Ergebnisse der archäologischen Grabung festgelegt und präzisiert werden. Die Objekte konzentrierten sich logisch rund um den Hof und der Garten lag an. Über die Ausdehnung des Spitalgartens und der Ländereien sagen zwei jüngere Berichte aus den Jahren 1498–1500 aus. Die Länge des Grundstücks stimmte mit der Länge des späteren Kapuzinergartens überein. Die wahrscheinliche Ausdehnung des Spitals von Jan Jakubův in den Jahren 1350–1418 zeigt anhand der Analyse schriftlicher Quellen die anliegende graphische Rekonstruktion (**Abb. 1**).

Bildbeschreibungen

Abb. 1

Der wahrscheinliche Umfang des Spitals von Jan Jakubův

in den Jahren 1350–1418 anhand der Analyse schriftlicher Quellen

A: Kern des Spitals (eigene Spitalobjekte – Infirmarium und Kirche)

B: Häuser im breiteren Hinterland des Spitals (das Haus „V Ráji“, Bierbrauerei, Mälzereien)

C: Erweiterung des Spitals im Jahre 1418

D: Ausdehnung des Spitalgartens und der Ländereien

Abb. 2

Bauhistorische Untersuchung der St. Margareten-Kirche

in Strakonice nach F. Kašička aus dem Jahre 1996.

Den Kern des Objekts bildet die rechteckige Halle des Johannitenspitals, die wahrscheinlich aus der Zeitspanne 1442–1462 stammt.